

HERMENEVS

2^e JAARGANG, AFL. 9 — 15 MEI 1930

Epistula ad Amicum

But ye that holden this tale a folye,
As of a fox, or of a cok and hen,
Taketh the moralitee, good men!

CHAUCER.

Heu! fatalis adest et ineluctabilis annus:
Mox invita licet, dura sed lege coacta
Illustris Regina meo me munere solvet!
Non te res latuit tristissima, care sodalis,
Ut tibi sum longo iamdudum cognitus usu,
Nec parvi facies, iam iam vectigal amici
Dimidia vel parte minus, mehercle, futurum,
Indignum facinus, quod lex turpissima iussit!
Exsuperant reditum vel nunc impendia crebro,
Cum iacet ingenium gerulique operaeque triumphant,
Unde fit ut vivam curis ingentibus aeger,
Sollicito mecum numquam non corde volutans,
Qua ratione famem nobis nostrisque repellam.
Si mihi quae fuerunt essent in corpore vires,
In Mundum procul ire Novum constaret ut auri
Glebas eruerem terra divesque redirem.
Iam vero quotiens duro versare ligone
Exterior paulisper humum curvatus anhelans,
Continuo lumbos dolor execrabilis urit:
Nempe erat haud tali quaerenda pecunia pacto.
Plurima dein volvens quondam mecum reputabam:
Quidui gallinas pascam gallosque salaces?
Quod simul occurrit, per somnum forte videbam
Mille saginatos trepidare per atria pullos
Ovorumque albos caelum contingere montes.
Clamabam: 'Via vera patet! Sic itur ad aera!'
Raucus cum subito stridor mea somnia rupit:
Provocat ore diem vicino gallus in horto
Et cristata cohors ex omni parte reclamat.
Tum vero rabidas mea mens exarsit in iras:

'Non tali auxilio nec defensoribus istis
 Tempus eget nostrum: strepitus furialiter odi
 Noctumos: pereat lucis praenuntius ales!
 Tales inter aves vitam producere nolim.'
 At mihi lustranti rursus compendia lucri
 Tandem qua ratione queam ditescere certumst.
 Quin age consilio mentem converte salubri,
 Quod postquam subiit meditor multumque diuque.

Si verum est quod significant nunc acta diurna
 (Et quis ephemeridas putet umquam ficta referre?),
 Miras divitias vulpes argentea reddit
 Iamque rapax multis peperit vulpecula nummos.
 Tales bestiolas quas in vivaria mittam,
 Longe lucentes pretiosa pelle, parabo.
 Quod si forte roges, quis opum nudo mihi sumptus
 Suppeditet, magno te vendere non meministi,
 Mi bone, labentes aedes, quas ante locabas?
 Quod tibi cum lasciva tulit fortuna lucellum,
 Festivum celebrare diem decrevimus ambo
 (Rem te non fugisse reor!) dapibusque paratis
 Et vinis genio semel indulgere repostis.
 At nos compacto variae res stare vetabant,
 Unde fit ut nobis sit tota pecunia salva.
 Turpe est millia tanta tua putrescere in arca,
 Quae nihil ulterius curas, dulcissime rerum;
 Vulpes inde igitur mercabor nec mora longa est:
 Vulpina tua mox palla spatiabitur uxor,
 Quippe argenticomam vestem matrona requirit.
 At locus ut mentis vires intenderit audi!
 Hortum principio vivaria reddere nostrum
 Optabam, sed enim leges vetuere senatus!
 Vulpes nempe olidam dicunt spirare mephitim.
 Credo equidem, vitiat vero vir Teutonus auram
 Fumo pestifero, quem mittunt ossa cremata,
 Atque impune suo foetore hanc inficit urbem!
 Utile sed nostris visum est hoc denique coeptis:
 Vossius, amplus homo, quo non est carior alter
 Nostrum utrique comes, inixtis seu ludere chartis

Seu datur alternis remis impellere cumbam,
 Vossius, ut nosti, contermina possidet arva,
 Abietibus curvis et erica consita tristi.
 Ah ! quotiens animo fidum miserabar amicum,
 Quod pretio casulas nemo conducere vellet,
 Quas passim videas per inhospita tesqua iacentes.
 Ista igitur deserta mihi vivaria sumam:
 Fetibus est aptus multis paradisos alendis.
 In partem veniet quaestus lucrique futuri
 Vossius ut ruris dominus iustam modicamque.
 Hoc quoque polliceor: rebus si forte secundis
 Par operi solus non sim famulumque requiram,
 Ille acceptus erit mihi quem gens Vossia mittet.
 Exsulto iam nunc animis, una ratione
 Quod res amplificare meas licet atque sodalis.
 Iam valeas et si quid agam scitabitur uxor,
 Totam non opus est nostram recitare tabellam:
 Sufficit ille locus quo palla argentea ridet.
 Tu, quaeso, vigiles ut res mea sit tibi cordi
 Et rude donati perstes adiutor amici,
 Otia ducturi nostra dignanda senecta.

P. H. D.

Voluntas en Verba

De Romeinsche rechtsbronnen bevatten een schat van gegevens, van waarde voor den niet-juridischen werker in de wetenschappen der oudheid, die echter tot dusver grootendeels ongebruikt gebleven zijn. Helaas, de bronnen zijn corrupt, veel erger dan die waarmee de classicus gewoonlijk werkt. De juristengeschriften uit de eerste drie eeuwen van het keizerrijk zijn, vermoedelijk reeds vóór hun vastlegging in de Digesten van Justinianus, zwaar bewerkt — want het recht wijzigde zich en de geschriften moesten bruikbaar blijven in rechts- en collegezaal — en vervolgens heeft de commissie van den Byzantijnschen keizer ze nog eens een grondige bewerking laten ondergaan. Datgene wat op uuaam van den Romeinschen jurist staat, is dus allerminst de oorspronkelijke tekst en natuurlijk is dit voor den classicus — evengoed als voor den jurist trouwens — een reden

om de bronnen zeer voorzichtig te gebruiken; maar even natuurlijk is het geen reden om ze links te laten liggen.

Het fragment, waarop ik in deze korte bijdrage de aandacht van den classicus vestigen wil, is belangwekkend omdat het a. h. w. een naspel geeft op den grooten strijd die tijdens de republiek is gevoerd tusschen de voorvechters van *verba* en van *voluntas* bij de interpretatie van wetten en rechtshandelingen,—die zijn hoogtepunt bereikte in de cause célèbre bekend als de causa Curiana¹ en bij die gelegenheid eindigde met een volslagen overwinning der *voluntas*-leer. In ons fragment nu vindt men de herinnering aan deze worsteling der geesten, dit conflict tusschen oud en nieuw, terug. Het is D. 33, 10, 7 en handelt over de uitlegging van een testament waarin gelegateerd is des erflaters *supellex*. Naar aanleiding van deze beschikking rijst n.l. de vraag, wat onder dat begrip valt, dus wat de erfgenaam aan den legataris zal hebben uit te keeren uit des erflaters nalatenschap. Ik laat het fragment hier volgen met een — ietwat vrije — vertaling ernaast.

Celsus libro nono decimo digestorum. Labeo ait originem fuisse supellectilis, quod olim his, qui in legationem proficiscerentur, locari solerent, quae sub pelibus usui forent. — § 1. Tubero hoc modo demonstrare supellectilem temptat: instrumentum quoddam patris familiae rerum ad cottidianum usum paratarum, quod in aliam speciem non caderet, ut verbi gratia penum argentum vestem ornamenta instrumenta agri aut domus. nec mirum est moribus civitatis et usu rerum appellationem eius mutatam esse: nam fictili aut lignea aut vitrea aut aerea denique supellectili utebantur, nunc ex ebore atque

Celsus in het 19^e boek zijner digesten. Labeo zegt, dat de oorsprong van het woord *supellex* daarin gelegen is, dat vroeger aan hen die op gezantschap uitgingen, die dingen verhuurd plachten te worden, die tot gebruik onder het tentdak strekten. § 1. Tubero poogt op deze wijze het woord *supellex* te verduidelijken: het gereedschap van een paterfamilias bestaande uit zijn voor dagelijksch gebruik bestemde zaken, voorzoover dit niet behoort tot een andere soort, zooals mondvoorraad, zilver, kleeven, sieraden, toebehooren tot akker en huis. Geen wonder is het, dat met de zeden in onzen staat en met

¹ Daarover laatstelijk: J. Stroux, *Summum ius, summa iniuria*, p. 29 e. v.

testudine et argento, iam ex auro etiam atque gemmis suppellectili utuntur. quare speciem potius rerum quam materiam intueri oportet, suppellectilis potius an argenti, an vestis sint. — § 2. Servius fatetur sententiam eius qui legaverit aspici oportere, in quam rationem ea solitus sit referre: verum si ea, de quibus non ambigeretur, quin in alieno genere essent, ut puta escarium argentum aut paenulas et togas, suppellectili quis adscribere solitus sit, non idcirco existimari oportere suppellectili legata ea quoque contineri: non enim ex opinionibus singulorum, sed ex communi usu nomina exaudiri debere. id Tubero parum sibi liquere ait: nam quorsum nomina, inquit, nisi ut demonstrarent voluntatem dicentis? equidem non arbitror quemquam dicere, quod non sentiret, ut maxime nomine usus sit, quo id appellari solet: nam vocis ministerio utimur: ceterum nemo existimandus est dixisse, quod non mente agitaverit. sed etsi magnopere me Tuberonis et ratio et auctoritas movet, non tamen a Servio dissentio non videri quemquam dixisse, cuius non suo nomine usus sit. nam etsi prior atque potentior est quam vox mens dicentis, tamen nemo sine voce dixisse existimatur: nisi forte et eos, qui loqui non possunt,

het gebruik der dingen de beteekenis van het woord veranderd is: want vroeger werd huisraad van aardewerk, hout, glas of brons gebruikt, nu gebruikt men ivoor, schildpad, zilver, ja zelfs goud en edelgesteente daarvoor. Daarom moet men letten meer op den aard der voorwerpen dan op de stof, als men wil uitmaken of iets supellex dan wel „zilver” of „kleeren” is. § 2. Servius zegt dat men (bij de uitlegging) letten moet op het gevoelen van hem, die het legaat maakte, d. w. z. in welke beteekenis deze gewend was die woorden te gebruiken: maar indien iemand die dingen, waarover geen twijfel bestaat of zij tot een andere soort behooren, zooals tafelzilver of bovenkleeren en toga's, gewoon was supellex te noemen, dat dan daarom nog niet aangenomen mag worden, dat, als hij zijn supellex heeft gelegateerd, ook die dingen daaronder vallen: want niet uit de meening van enkelen, maar uit het algemeen gebruik moet men de beteekenis der woorden verstaan. Dit nu zegt Tubero niet te kunnen inzien: want waarvoor dienen woorden anders dan om de bedoeling van den spreker kenbaar te maken? Ik voor mij vind dat iemand niet „zegt”, wat hij niet „meent” al gebruikt hij nog zoo zeer het woord,

conato ipso et sono quodam καὶ τῆ ἀνάρθου φωνῆ dicere existimamus.

waarmee iets pleegt te worden aangeduid: want wij gebruiken het woord slechts als middelaar: maar niemand mag geacht worden gezegd te hebben, wat hij niet in den geest overlegd heeft. Doch — aldus Celsus zelt — al heb ik nog zooveel eerbied voor Tubero's inzicht en gezag, toch ben ik het met Servius eens, dat iemand niet geacht kan worden, iets gezegd te hebben zonder het woord daarvoor te hebben gebruikt. Want al is de geest van den spreker hooger en machtiger dan zijn woord, toch kan niemand gerekend worden, zonder woorden „gezegd” te hebben, behalve dan misschien, dat wij rekenen, dat zij, die niet kunnen praten, door een poging en een ongearticuleerden klank iets zeggen.

Aldus de tekst. Ook ons fragment is door de moderne critici niet gespaard en heelemaal zooals het daar staat, zal het zeker wel niet door Celsus geschreven zijn, maar de bezwaren betreffen kleinigheden en in het essentiele geef t het fragment den pennestrij d der rechtsgeleerden zeker juist weer. En volledig doet het dit: het laat ons zien, hoe Labeo, Augustus' tijdgenoot, poogt de moeilijkheid te lijf te gaan door de etymologische beteekenis van het woord na te speuren (of hij daarbij de plank al of niet mis slaat, is een vraag die buiten mijn competentie ligt) maar hoe hij die poging al aanstonds moet hebben laten varen, omdat Tubero — die in het laatst der republiek leefde — reeds den juisten weg had gevolgd van uit het spraakgebruik, Onafhankelijk van de etymologische afkomst den term te verklaren in tegenstelling met andere in testamenten gebruikelijke termen als „mijn zilver”, „mijn garderobe”, enz. en daarbij dan de zeer juiste opmerking had gemaakt, dat men als een erflater aan den een zijn

„zilver” en aan den ander zijn „supellex” heeft vermaakt, niet moet blijven hangen aan de materie waaruit de dingen vervaardigd zijn en dus niet door dik en dun alle zilveren voorwerpen onder het zilver moet rekenen. Daarbij is dan dubbel interessant Tubero's waarschuwing dat nu de Romeinsche zeden zoo zeer veranderd zijn en men zilver en goud gebruikt voor voorwerpen die vroeger van aardewerk of hout gemaakt werden, de uitlegger niet te veel op de stof letten moet: zeker zijn er geschriften van oudere juristen geweest die dit wél voorschreven, daar zij ontstonden in een tijd waarin gebruiks- en weelde-voorwerpen nog scherper gescheiden groepen vormden in het vermogen van den Romeinschen pater-familias. De verandering in de Romeinsche levenswijze ligt immers nog kort vóór Tubero's tijd en als goed jurist houdt hij met die verandering rekening. Evenwel; zoo door redeneerend, en dus den vasten bodem verlatend waarop de uitlegger staat die zich scherp aan de woorden houdt, moest hij wel komen tot een sterk nadruk leggen op de bedoeling des erflaters, op de voluntas tegenover de verba, en daar nu vond hij een obstakel in een uitspraak van Servius Sulpicius — vermoedelijk zijn leermeester — die zelf juist na den tijd der causa Curiana had geleefd en gewerkt en bij wien de herinnering aan dien strijd nog zeer levend geweest moet zijn. Deze groote jurist heeft het probleem van voluntas en verba in de weinige woorden welke hier van hem geciteerd zijn, zeer scherp en zuiver opgelost. Om dit naar waarde te schatten, moet men de beteekenis der zaak voor het in dien tijd levende geslacht pogen mede te voelen. In de causa Curiana had de voluntas-leer gezegevierd: in een strijd om een erfenis had diegene de zege bevochten die naar de woorden van het testament niet was ingesteld, maar naar den duidelijken wil des erflaters, zooals die niettemin uit het testament bleek, wel bedoeld was. Dit was van niet geringe beteekenis geweest! Het beduidde niet minder dan het breken met het oude, uit den tijd der priester-juristen voortgekomen systeem, waarin proces-formules en de formulieren van rechtshandelingen behandeld werden als gebeds-, of liever nog als tooverformules, magisch bindend door het voorgeschreven woord, dat alléén in staat is de gewilde werking te voorschijn te roepen, en dus haar magische kracht missend als het foute woord gebruikt is, hoe duidelijk de wil ook blijken moge. In de procedure is dit stelsel dan reeds verlaten: de oude legis actiones „paulatim in odium venerunt” (Gaius, 4, 30), en zijn verdrongen door de vrijere, soepeler, edicts-

formulieren die de partijen asélf, onder toezicht en goedkeuring van den magistraat moduleeren, of zelfs ontwerpen. Maar nog niet geheel verdwenen is het sacraal-juridisch besef en verdedigd wordt het tegenover de *aequitas*, in de *causa Curiana*, door Q. Mudus Scaevola, met een beroep op de rechtszekerheid. Zonder succes; en zoo schijnt de weg vrij tot een uitlegging van testamenten volgens de bedoeling van den erflater, ook al gebruikt deze woorden die niemand voor de bedoelde zaken bezigt. Dien weg bewandelt inderdaad Tubero, maar Servius met zijn grooter junJisch inzicht en zijn fijn gevoel voor billijkheid en rechtszekerheid beide, weert deze extravagante consequentie der wilsleer af: wel moet men letten op de bedoeling van den testator, maar niet zoo ver gaan dat men deze ook nog volgt als hij een volkomen ongebruikelijk woord heeft gebezigd. Waarom niet? Is dan het testament geen „uiterste *wil*”? Zeker, maar de consequentie is niet te aanvaarden ter wille van de rechtszekerheid. De erfgenaam mag niet, misschien langen tijd nadat het legaat is uitgekeerd, komen aandragen met het bewijs dat de erflater heel iets anders bedoelde dan hij schreef; de legataris mag er op kunnen rekenen, dat wat hij uitgekeerd kreeg volgens de duidelijke woorden, het zijne blijft. Een testament is een uiterste wil, maar de wil moet dan ook duidelijk blijken door de woorden, die verstaan moeten worden niet „*ex opinionibus singulorum, sed ex communi usu*”; en 't is slechts een overmaat van modernisme dat Tubero brengt tot zijn extravagante bewering, die logisch-wijsgeerig juist moge zijn, maar juridisch onbruikbaar is: dat men niet geacht kan worden iets te „*dicere*”, d. i. met rechtsgevolg te verklaren, wat men niet gemeend heeft. En zoo is het begrijpelijk dat de praktische en toch diepzinnige Celsus een eeuw later met een fraaie buiging voor het groote gezag van Tubero, een der zoo gevenereerde „*veteres*”, diens meening 'n weinig ridiculiseert.

Dit alles is nu oude geschiedenis, maar het probleem leeft in onze dagen zoo goed als tijdens de Romeinsche republiek en het keizerrijk: *voluntas* en *verba*, wil en verklaring, ook onze juristen worstelen ermee. En heel veel verder dan Servius' uitspraak: *non ex opinionibus singulorum sed ex communi usu nomina exaudiri debere*, hebben wij het nog immer niet gebracht.

Leiden.

J. C. v. OVEN.

Het envoûtement

Algemeen verbreid was en is nog heden ten dage het geloof of de overtuiging, dat zekere mensen overbiezondere krachten beschikken en geheime kennis bezitten en die gebruiken om de natuurlijke loop der dingen hetzij ten goede te beïnvloeden hetzij ten kwade. Medicijnmannen onder de zogenaamde natuurliefden, magiërs bij de naties van de oudheid — Apuleius noemt in zijn Apologie een ganse reeks, te beginnen met Zoroastres en Hostanes —, in de middeleeuwen tovenaars als Merlin, Faust en Virgilius, om van nieuwere te zwijgen, behoren tot deze groep van mensen. Maar niet tot de enkele uitverkorenen bleef beperkt wat zij vermochten, noch de uiterlijkste middelen waarmee zij werkten. Naast de luttel (βάκχοι) komen de talrijke ναθηκοφόροι. Deze zijn het vooral die de eenvoudigen van geest in moeilijke omstandigheden raadplegen, terwijl ook leken op eigen hand tot magiese handelingen hun toevlucht nemen. Aan een van de vele praktijken die toegepast werden wil ik hier enkele woorden wijden. Dat is het bij de imitatieve magie thuisbehorende „envoûtement”, het in beeld (*vultus*) voorstellen van de persoon die men wil betoveren, wil doen ondergaan wat men met zijn beeltenis verricht (volgens anderen het inhullen, omstrikken van die persoon, *involvere*). Het eerste voorbeeld in de griekse literatuur ontmoeten wij bij Theokritos in de bekende tweede idylle, waar de mooie Simaitha, geholpen door een oude slavin, haar minnaar Delfis met behulp van toverij tot zich tracht terug te brengen: o. a. werpt zij een pop van was in een kokende ketel, daarbij deze woorden sprekend: „evenals ik met de bijstand van de godin (Hekatè) dit was doe smelten, zo moge Delfis uit Mundos terstond door liefde smelten”. Die was zal wel een wassen popje geweest zijn, zoals ze behalve van was ook van leem en van lood of ander metaal gemaakt werden. Bij Theokritos' navolger Vergilius (Ecl. 8) roept de verlaten vrouw, nadat ze driemaal de *effigies* van haar ontrouwe minnaar met drie draden van drie kleuren omsnoerd rond het altaar heeft gedragen: „zoals dit leem hard wordt en deze was smelt door één en hetzelfde vuur, zo verga het Dafnis door mijn liefde”, d.w.z. zo worde hij hard tegen anderen, week jegens mij. Om de werking te verhogen wordt de pop soms met toverwoorden beschreven (zie een afbeelding van een dergelijke beschrijving bij Preisendanz, Papyri graecae magicae I, Leipzig 1928, Taf. I, Abb. 2), heel vaak

ook met naalden doorstoken, opdat de bedoelde persoon hevige (minne)pijnen lijdt of geboeid of machteloos wordt. Beide, zowel beschrijving als doorsteking, komen voor bij Ovidius (A. 3.7.29 volg.), die in een toestand van apathie vermoedt dat een toverkol scherpe naalden heeft gedreven midden in de lever van een purperen wassen pop, terwijl in de *Fasti* (2.5.77 volg.) een oude vrouw, gezeten te midden van een schare jonge meisjes, bij een offer aan Tacita de door een bronzen naald doorpriemde met was bestreken kop van een *maena* (ansjovis?), waarvan de bek is dichtgenaaid, boven het vuur laat verschroeien. In Horatius' achtste satire van het eerste boek geeft de tuingod Priapus aan zijn verontwaardiging lucht over het bedrijf van de twee heksen Canidia en Sagana, die in de nacht de tuin van de Esquilijnsche heuvel onveilig maken: „ . . . ook hadden ze twee poppen, één van wol en één van was; de wollen was het grootst, die moest aan de kleinste de straf voltrekken; de wassen stond daar in een deemoedige houding, want aanstonds zou hij op smadelijke wijze omkomen”. De uitgevers verwijzen hier met recht naar de zg. grote Parijse toverpapyrus vs. 296 volgg. (o. a. uitgegeven door Preisendanz), zoals ook andere van deze uit de vierde en vijfde eeuw n. Chr. daterende papyrussen voor de kennis van de oude magie van het hoogste belang zijn.¹ Het vertrouwen in de werking van het envoüement is intussen, men kan haast zeggen, tot plaats noch tijd beperkt. Op de grotwanden in Périgord zijn met pijlen doorboorde dierfiguren gevonden, waarschijnlijk aangebracht in de overtuiging dat de werkelijkheid zich naar het in-beeld-gebrachte zou richten. In Griekenland, Italië, Noord-Afrika zijn toverpoppen uit graven te voorschijn gebracht. Op Sicilië bestond nog kort geleden het gebruik om, behalve popjes, ook eieren, sinaasappelen en citroenen een als boven besproken operatie met naalden en spijkers te doen ondergaan. In het *Archiv für Religionswissenschaft* (XV 313 volg.) besprak Pagenstecher twee mexikaanse wassen wraakpoppen, die beide eerst gebonden en dan doorstoken zijn, de een met vier doorns, de ander met zeven naalden. Een afzonderlijke plaats nemen de middeleeuwen in met hun heksenprocessen. Telkens en telkens weer lezen wij in de akte van beschuldiging dat die of die heks een beeldje van was gevormd en met naalden doorpriemd heeft en daardoor ziekte of dood veroorzaakt. In zijn „Nederlandsche

¹ Verg. Dr. K. H. B. de Jong, *De magie bij de Grieken en Romeinen*, passim, uitgaaf Volksuniversiteitsbibliotheek.

Sagen en liegenden” heeft Josef Cohen het verhaal van de hek» van Bolsward opgenomen. Daarin kwelt de vrouw het kind door het popje met scherpe naalden te prikken, totdat de man het bemachtigt en in ’t vuur gooit: in bed „lag de vrouw, met vreeselijke brandwonden, en ze stierf op hetzelfde oogenblik”. Wij missen hier een schakel, nl. de tegenbetovering, die het kwaad van de bedreigde afwendt en op de bedreiger doet neerkomen.

Of de sporen van het envoutement ook in de nieuwe literatuur vervolgd zijn, is mij niet bekend. Zelf ontmoette ik het op twee plaatsen, ten eerste in Selma Lagerlöfs Jerusalem, als Gertrud de heks ontmoet met de koperen schaal, waarin zij moet kijken en het beeld van Ingmar ziet, en op bevel van de heks met de naald in de ogen prikt : „ Und Gertrud stiesz zweimal ganz schnell milten in Ingmars Augen hinein. Aber als sie die Nadel hineinstiesz, merkte sie, dasz diese lief drang, als ob sie nicht auf Messing trafe, sondern sich in etwas Weiches hineinbohre, und als Gertrud die Nadel wieder zurückzog, war diese blutig”. Het tweede geval trof ik aan in van Moerkerken’s „De ondergang van het dorp”: bepraat en verlaten door een „Spaansen vaandrig” wil „het maagdje uit Aarloo” zich wreken, waarvoor zij zich wendt tot een jood, „een vermomde dienstknecht van den duivel Toen het middernacht sloeg in den toren van Merum, legde hij op haren beker een kaart met harten-aas en gaf haar een scherpe naald om het hart in ’t midden te doorsteken. Zij gehoorzaamde, zoals wij in den droom gehoorzamen. Drie rode bloeddruppels vielen in den wijn. Gillend vloog zij op, stiet den grijnzenden jood van zich af en vluchtte door den donkeren nacht. Op den brink gekomen zag zij een treurigen stoet de herberg verlaten. Hoplieden droegen een dooden makker. Zij hoorde wat zij zeiden: „Bij den twaalfden slag viel hij dood neer! Zijn hart is doorstoken en wij zaten bijeen zonder twist!” ”.

Baarn.

J. MEHLER.

Plutarchus’ Raadgevingen aan een jonggehuwd paar.

II

In het vorig nummer hebben wij op Plutarchus’ verhandeling: „Huweliksvoorschriften”, die tot strekking heeft de goede verstandhouding tussen echtelieden te bevorderen, een korte inleiding ge-

geven, waarin we herinnerden aan de voorafgaande proeven van Xenophon en Plato, en aan de inmiddels ingetreden verandering in het leven der vrouwen tengevolge van een betere opvoeding en meerdere vrijheid van beweging; vervolgens hebben we verschillende, door een vergelijking toegelichte, raadgevingen uit de verhandeling aangehaald.

Met die opsomming hadden we eigenlijk alleen nog maar voorschriften voor en vermaningen aan de vrouw gehad. Het geschrift is echter niet zo eenzijdig, dat de man geheel vrij zou uitgaan. Toch voelen we wel dat het geheel uit het oogpunt van de man geschreven is, en dat het om hem draait. Als tegenhanger van het laatst-aangehaalde voorschrift aan de vrouw dat braafheid en verstand niet genoeg zijn, en dat Heftalligheid niet gemist kan worden. om op een prettige en niet op een gemelijke manier met elkander om te gaan, geldt dit voor den man: dat als zijn vrouw van nature streng en steil is, hij dat moet eerbiedigen en begrijpen, dat hij haar niet tegelijk als wettige vrouw en als hetaere hebben kan.

Hier volgen nog een paar waarschuwingen aan de man:

„De man moet niet denken dat de vrouw zich van vrouwelijke luxe onthouden zal, als hij het niet van de mannelike doet. Evenr tuële genotzucht en verkwisting van haar zal de man niet met geweld kunnen tegengaan, maar wel door zachtheid; evenals de wind in het bekende verhaal met al zijn kracht niet in staat was de mantel van den wandelaar af te doen, maar wel de zon, door zo warm mogelijk te schijnen”.

„Men zegt dat de kat razend wordt van de lucht van odeur; als hetzelfde met de vrouw het geval was zou het een misdaad zijn van de man er zich van te bedienen; maar nu komt de vrouw in die stemming als haar man met hetaeren omgaat; het is dus slecht van de man, die omgang niet te laten en niet rein bij zijnvrouwte komen.”

„Vooral in het begin van het huwelijk moet tegen botsingen gewaakt worden, daar men ziet dat vaatwerk, dat samengesmolten wordt, ,in het begin door de geringste stoot uit elkaar valt, maar als het verband door de tijd sterk geworden is, niet uit elkaar raakt.”

Het voorkómen van ontstemmingen en botsingen is blijkbaar het hoofddoel van de gehele verhandeling; daarop heeft al dadelik in de aanvang betrekking het uit Boeotië aangehaalde gebruik, waar de bruid gekroond wordt met de bladeren van een plant, die uit een doornige stengel zeer zoete vruchten voortbrengt; dit als waarschuwing aan de jonge man om de eerste humeurigheden van zijn

jonge vrouw te verdragen. „Zij, die dit niet doen, zijn als degenen die om de zuurheid van de onrijpe druif de rijpe versmaden. Omgekeerd zijn de jonge vrouwen, die zich afkeren van hun man wegens de eerste onaangenaamheden, als zij, die wanneer ze de steek van een bij ontvangen hebben, ook van de honig niet willen weten.”

Van moderne observatiegeest getuigt het volgende:

„Een Romein werd door zijn vrienden berispt, omdat hij zich van zijn fatsoenlike, rijke en mooie vrouw had laten scheiden; maar hij stak hun zijn schoen toe, en zei „die schoen is immers ook mooi om te zien, maar niemand weet waar hij mij knelt”. De vrouw moet niet op haar bruidschat, haar afkomst en schoonheid vertrouwen maar op die dingen waardoor ze het meest met haar man in aanraking komtindedagelijkse omgang, dus op vriendelijkheid en gediensigheid. Want zoals dokters banger zijn voor de koortsen die ontstaan zijn uit onzichtbare en langzamerhand opgehoopte oorzaken, dan voor die welke uit duidelijk zichtbare en sterke oorzaken voortkomen, zo brengen de voor het publiek verborgen, aanhoudende en dagelijkse kleine wrijvingen tussen man en vrouw de meeste onenigheid te weeg en bederven het samenleven.”

Dat de schoonmoeder een rol kan spelen in het huwelijk blijkt uit de vermelding van een gebruik in de Afrikaanse stad Leptis, waar de jonggetrouwde vrouw de dag na het huwelijk aan de moeder van haar man een pot te leen vraagt, welke deze weigert en zelfs beweert niet te bezitten; „dat is opdat de schoondochter dadelijk de lastige aard van een schoonmoeder zal ondervinden, en als er later eens iets ergers voorvalt, daar niet boos om zal zijn, maar de aanleidingen tot een botsing zal wegnemen.”

Ik merk op dat hier de moeder van de man, niet die van de vrouw de boze geest is, en dat is voor die tijd ook begrijpelijk, daar de vrouw over het algemeen zozeer ondergeschikt aan de man was, dat de schoonmoeder voor de schoonzoon — dus een vrouw voor een man — wel ongevaarlijk moest zijn.

Van de ideale echtgenoot bij Xenophon, Ischomachos, was het huweliksdoel uiterst nuchter en materieel geweest; het ging niet alleen buiten de liefde, maar zelfs buiten de zinnen om; het was om de meest geschikte compagnon in het bezit van vermogen en kinderen te hebben. Voor Plutarchus is dit echter een minderwaardig doel: „de *liefde* moet het huwelijk stichten en het moet een gemeenschap van lichaam, van bezit en wederkerig ook van elkanders vrienden en verwanten zijn.”

Het stuk eindigt met hetgeen ik juist in het begin heb aangevoerd om de vooruitgang in ontwikkeling van de vrouw te bewijzen.

„Gij, jonge man, verzamel bij de filosofen wat nuttig is en breng het uw vrouw; gij zijt voor haar vader, moeder en broeder; maar het is niet minder mooi als ze zegt: gij zijt voor mij leider, wijsgeer en leermeester in het schoonste en goddelikste. Zulke kennis maakt de vrouwen afkerig van zotternijen, want een vrouw die wiskundeleert, zal zich schamen te dansen (?!), en ze zal geen toverspreuken van heksen willen aanhoren, als ze door de woorden van Plato en Xenophon betoverd is”

„Gij, Eurydike, tracht zoveel mogelijk om te gaan met de spreuken van wijzen en goeden, en de mond vol te hebben van die uitspraken, die ge reeds als kind bij ons placht op te vangen, opdat gij uw man genoeg doet, en bewonderd wordt door de andere vrouwen, als ge zo overvloedig en deftig versierd zijt zonder enige kosten,

Sappho was trots op haar verzen, en zoudt gij niet nog trotser zijn als ge niet aan de *bloemen (rozen)* maar aan de *vruchten* aandeel hebt, die de Muzen schenken aan hen, die de Wetenschap en de Wijsbegeerte bewonderen?”

Ziedaar de hoofdinhoud van het stuk, waaruit ik nog vrijwat heb weggelaten.

Het ligt voor de hand om ter vergelijking te zoeken naar parallellen uit de latere wereldliteratuur. Het huweliksgeluk, en dus het geluk van het gezin, is voor de maatschappij van zoveel belang, dat men verwachten zou, dat ook later velen en van de grootsten zich geroepen moeten gevoeld hebben om aan jonggehuwden wijze raad mee te geven en die ook te boek te stellen. Het zal misschien aan mij liggen, maar ik heb eigenlijk niets kunnen bedenken dat hierop lijkt, altans niets, dat algemene bekendheid heeft verworven. Molière's *École des femmes* en *École des maris* zijn in heel andere vorm en ook met andere bedoeling geschreven. Om iets gelijksoortigs te hebben moeten we bij de kerk terecht komen.

Het Formulier van de Ned. Herv. kerk bij de kerkelijke inzegening van het huwelijk lijkt er naar denvormnoghetmeestop.enhetis wel merkwaardig ook daarin één vergelijking te lezen, die geheel dezelfde is als bij Plutarchus:

„Eerstelijk zult gij Man weten, dat u God gezet heeft als een hoofd des wijfs, opdat gij ze na uwen vermogen verstandelijk

leydende soudet onderwqzen, troosten ende beschermen, *gelyck 't hoofd het lichaam regeert*".¹

En omgekeerd ook tegen de vrouw: „gij sult ook hem gehoorsaem sijn in alle dingen, die recht ende billijk sijn als uwen Heere, gelijkerwijs het lichaam den hoofde”.¹

Het bestaan van zulke kerkelik geijkte vermaningen heeft wellicht voor eeuwen het samenstellen van nieuwere tegengehouden. Tenminste in beknopten vorm. Want overigens hebben wij Cats' lijjig werk: Houwelick, dat is het gansch beleyt des Echten-Staets, afgedeylt in ses Hooft-stucken, te weten: Maeght, Vrijster, Bruyt, Vrouwe, Moeder, Weduwe; en er staat met kleine lettertjes bij: behelsende mede de Mannelicke Tegenplichten.

Hierin te zoeken naar punten van overeenkomst zou de grenzen van dit opstel verre overschrijden.

De veranderde inzichten omtrent de verhouding van man en vrouw in de laatste 70 jaren, niet het minst ook sedert het opkomen van de moderne richting in de theologie, hadden zeker wel het samenstellen van een nieuw huweliksformulier gewettigd. Maar de vrije inzichten werkten het samenstellen van een formulier natuurlik in het algemeen tegen.

In de profane literatuur is mij alleen bekend een voor ongeveer 15 jaar geleden in oppositie tegen het Katholieke huweliksformulier geschreven boekje door een jongmens van aanleg, maar ongetrouwd en nauweliks 20 jaar oud. Er staan gewaagde, maar ook heel goede dingen in, maar buiten de stad en de familiekring van de schrijver is het, meen ik geheel onbekend gebleven.

Het is verleidelik aan te nemen dat de Praecepta conjugalia eigenlijk de preek waren, waarmee „dominé Plutarchus” het jonge paar had ingezegend. Hij zegt in het begin, zoals ik al opmerkte, dat, terwijl de filosofie vele schone λόγοι bevat, deze γαμήλιος λόγος in gewicht bij geen enkele andere achterstaat, en wanneer we doft weten dat γαμήλιος λόγος gewoonlik betekent: de bij een bruiloft gehouden toast, dan is men inderdaad geneigd ons stuk als de inzegeningpreek te beschouwen; maar het feit dat het woord λόγος even dikwijls, vooral in Plutarchus' tijd, een *schriftelik* gevoerd betoog betekent, en dat Plutarchus in datzelfde begin zegt, dat hij deze vermaningen aan beiden als een gemeenschappelik geschenk toezendt, maakt mij huiverig aan een werkelijk uitgesproken rede te denken.

Deventer.

J. BERLAGE.

¹ De cursivering is van mij.

In den strengen winter van 1929

„Frigus et acre gelu Domimim benedicite” laeti
 Sic Pueri¹ cantant, dum furit ignis edax.
 „Ignes et ardentis aestus benedicite”, clamat
 Nunc candente gelu gens satiata nimis.

R. B.

In en na den wereldoorlog

„Pax, pax” dixerunt, — Sacra sic Scriptura locuta, —
 Ast pacis pridem fugit ab orbe quies;
 Impietas etenim gliscens grassatur ubique;
 Per mare per terras horrida bella furunt.
 Sed pax, quae exsuperat sensum praenobilis omnem,
 Paulus ut est fatus Flaminis igne citus,
 Quamque Puer Jesus dignatus mittere nobis,
 Haec tandem veniat, permaneatque precor.

R. B.

Een politiek levensbeeld

Livius 22. 26.

Eén werd bereid gevonden om de verdediging op zich te nemen van de motie tegen het beleid van den dictator: C. Terentius Varro, die het vorige jaar praetor geweest was. Dat was een man, niet alleen van nederige geboorte, maar uit een bedenkelijk milieu gesproten. Zijn vader immers, zoo vertelde men, was vilder geweest, had zelf met zijn koopwaar geleurd en had juist dezen zoon gebruikt voor hand- en spandiensten bij zijn nering.

Maar toen de vader na zijn dood geld, met dit bedrijf verdiend, nagelaten had, en de zoon aspiraties kreeg naar een beroep van beteren stand en de advocatuur koos, heeft de jonge man door op te treden voor menschen van verdacht allooi en in zaken, gericht tegen het vermogen en den goeden naam van eerzame burgers, eerst populariteit bij de groote massa verkregen en is daarna tot staatsambten opgeklimmen. De quaestuur verwierf hij, daarna werd hij aediel, en toen hij vervolgens ook de praetuur bekleed had, begon hij ook op het consulaat zijn hoop te vestigen. Niet weinig sluw zocht hij den volksgunst te winnen, gebruik makend van de ontevredenheid met de politiek van den dictator en toen de motie aangenomen was, was hij alleen de man, dien men daarvoor dank bracht.

E. S.

¹ Dan. III.